

Az egyetem válságának egyes értelmezései a modern francia szociológia-elméletben

A második világháború utáni, idestova emberöltőnyi korszakban szerte a világon – így Franciaországban is – a felsőoktatás társadalmi jelentőségének korábban példátlan növekedése figyelhető meg.¹ A felsőoktatási rendszer ennél fogva nem kerülheti el sorsát, az empirikus és nem utolsósorban elméleti szociológiai kutatások egyik kedvenc terepévé válik.² Az empirikus szociológia bőszen veti bele magát az oktatás-statisztikai adatok dzsungelébe, maga is szaporítván azokat, míg az elméleti szociológia előszeretettel teszti paradigmáinak működőképességét az egyetem világán. A társadalomkutatók helyzete azonban cseppet sem egyszerű akkor, amikor az egyetemi újratermelési módot vizsgálják, hiszen a "spontán szociológia",³ azaz a közvélemény már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazza azt az "igazolásra nem szoruló" hipotézisét, hogy az egyetem válságban van. Úgy gondoljuk, nem érdektelen a spontán szociológia naív tapasztalatát összevetnünk az elméleti szociológia tudós tapasztalatával, ennek érdekében dolgozatunkban megkíséreljük rekonstruálni két kortárs francia elméleti szociológus, *Pierre Bourdieu* és *Raymond Boudon* válságértelmezési megfontolásainak bizonyos elemeit.

---

¹ Franciaországban 1944/45-ben az egyetemek és az úgynevezett Nagy Iskolák (*Grandes Écoles*) hallgatói létszáma még csak 97.000 fő volt, 1967/68-ban már 571.000, 1979/80-ra pedig elérte a 970.000-ret, azaz harmincöt év alatt megtízszereződött (Éliard, 1984. 79. p.).

² Pierre Bourdieu egyenesen iskolai újratermelési módról beszél már az 1970-es évek elején (Bourdieu, 1978. 363. p.).

³ "Ha a szociológia nem különbözik a többi tudománytól, csak éppen sajátos nehézségei támadnak abban, hogy olyan tudomány legyen, mint a többi, ez alapvetően amiatt a sajátos kapcsolat miatt van, amely a társadalmi jelenségvilágról kialakult tudós tapasztalat és naív tapasztalat között, illetőleg e tapasztalatok naív és tudós megfogalmazása között jön létre... A szociológus minden más szakembernél nagyobb mértékben ki van téve a nem szakemberek kétértelmű és ambivalens ítéletének, akik feljogosítva érzik magukat, hogy a szakmai elemzéseknek csak annyiban adjanak hitelt, amennyiben azok összecsengenek spontán szociológiájuk előfeltevéseivel, de akik ugyanezen logika szerint hajlamosak megkérdőjelezni egy olyan tudomány érvényességét, amelyet csak abban a mértékben fogadnak el, amilyen mértékben ugyanazt nyújtja, mint a hétköznapi józan ész. Miért ne éreznék magát egy kicsit mindenki szociológusnak?... A kutatásának tárgyával azonosuló szociológus mindig közel áll ahhoz, hogy cinkos előzékenységgel elégítse ki a művelt nagyközönség eszkatologikus igényeit." (Bourdieu, 1983.)

Pierre Bourdieu az egyetem szerepéről a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésében

Bourdieu, a genetikai strukturalizmus⁴ reprezentánsa – rengeteg munkájában foglalkozik az egyetemmel. (Bourdieu, 1964., 1970., 1979., 1989.) Elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy a francia oktatási rendszer vizsgálatának ürügyén a francia társadalom osztály- és hatalmi szerkezetének reprodukciós sajátosságairól értekezzen. Sok évtizedes munkásságával tette nyilvánvalóvá, sőt (hívei számára) közhellyé, hogy a társadalmi integráció működéséhez és a társadalom strukturális alkotóelemei közötti viszonyok újratermelődéséhez szükséges feltételek közvetlenül kapcsolódnak az oktatáshoz. Ahogy Marx a lanceshire-i szövőiparban, Max Weber a századforduló német igazgatásában véli felfedezni a modellt kora társadalmának megértéséhez, úgy *Bourdieu* számára az egyetem, az iskolai újratermelési mód elemzése jelenti a kulcsot a posztindusztriális társadalom lényegének megfejtéséhez. Az oktatást, az egyetemet sajátos játékszabályok alapján funkcionáló mezőként⁵ értelmezi, amely az egyenlőtlenségek látszólagos elrejtésével teszi szalonképessé a társadalmi különbségek újratermelődését, így legitimálván az új nemzedékeknek a társadalmi munkamegosztás különböző pozícióiba való, látszólag meritokratikus logikán nyugvó elosztását.

Az egyetemi mező működési logikáját a különböző társadalmi csoportok (osztályok) az újratermelésben meglévő objektív esélyeik inkorporálásával, bensővé tételével használják (ki). Az így keletkezett osztályhabitusok generálják azokat a stratégiákat, gyakorlati cselekvéseket, melyek rányomják bélyegüket az egyetemre, illetve általában az oktatáshoz fűződő igen eltérő társadalmi várakozásokra.⁶ Az osztályhabitusok elemzése nélkül értelmezhetetlen az egyetem válsága, hiszen ezek ismeretében derülhet ki az, hogy milyen mértékben tudja az oktatási mező elrejteti és elfogadtatni a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal társadalmi és oktatási kirekesztettségüket.

Bourdieu a francia társadalom osztályhabitusainak és osztálylzléseinek legteljesebb tablóját a *La distinction* című, az 1970-es évek végén megjelent művében rajzolja meg (Bourdieu, 1979.).⁷ Az egyetem működésének értelmezése szempontjából

⁴ "le structuralisme génétique" – Bourdieu elméleti rendszerének ez az elnevezése Pierre Ansart nyomán van elterjedőben a francia szociológiai szakirodalomban. Lásd (Ansart, 1990.)

⁵ Bourdieu szociológiájában a mező az egyik legfontosabb kulcsfogalom, gondolati megragadása a társadalom egymástól elkülönült, sajátos cselekvési és kapcsolati szerveződéseinek, a társadalmi tér speciálisan felépített állapotát testesíti meg. Olyan képződményről van szó, mely társadalmi pozíciók között feszülő objektív viszonyok, kapcsolatok strukturált tereként értelmezhető, a benne részvevők objektíve elkötelezettek speciális tétjei, azaz az adott mezőre jellemző specifikus tőkejavak megszerzése, elosztása iránt. A mező többé-kevésbé autonóm, azaz tétjei gyakran értelmezhetetlenek más mezők számára, a különböző mezőkben lévő pozíciók betöltői igen komoly érdektelenséggel viseltet(het)nek egymás tétjei iránt. A mező fogalmának elméleti tisztázásához lásd pl. (Bourdieu, 1980., különösen 113–116. p.)

⁶ Bourdieu ezt a problémát a következő formulával próbálja értelmezni a *La distinction* című munkájában: a gyakorlat=(habitus x tőke)+ mező (Bourdieu, 1979.)

⁷ Bourdieu ebben a munkájában viszonylag egyszerűen, mondhatni sematikusán modellezi a francia társadalom osztálytagozódását. Három alapvető osztályra tagolja a francia társadalmat, az osztályokon belül pedig további alcsoportokat (osztályfrakciókat) különít el: *Felső (uralmon lévő) osztályok /les classes supérieures ou dominantes/*, melyek két osztályfrakcióból állnak: az uralkodó osztályfrakcióból (melynek komponensei a régi burzsoázia /la bourgeoisie ancienne/ és az újburzsoázia /la bourgeoisie nouvelle/), illetve az alárendelt osztályfrakcióból (értelmiségiek, tanárok, egyéb intellektuális szakmák). *Kispolgárság /la petite bourgeoisie/*, mely három osztályfrakciót foglal magában: az új kispolgárságot /la petite bourgeoisie nouvelle/, a végrehajtoi pozícióban lévő kispolgárságot /la petite bourgeoisie d' exécution/ és a hanyatló

az újbурzoázia és a kispolgárság osztályhabitusainak van igazi jelentősége, hiszen a francia egyetem az elit intézményeként funkcionált sokáig, a második világháború utáni évtizedekben pedig főleg a középosztályok gyermekei jelentették a felsőoktatás expanziójának társadalmi hátterét.

Ami a domináns társadalmi osztály legdinamikusabb osztályfrakciójának, az újbурzoáziának osztályízlését és osztályhabitusát illeti, főképpen a régivágású üzleti бурzoáziával (la bourgeoisie ancienne) szembeállítva jellemezhető az újbурzoázia, melynek képviselői fiatalabb korban kerülnek hatalmi pozícióba, a legtöbben rendelkeznek valamilyen egyetemi végzettséggel (gyakran a Nagy Iskolák diplomáival). "Igyekeznék megkülönböztetni magukat a tradicionális бурzoázia (la bourgeoisie ancienne) ipari és kereskedelmi főnökeitől egy modernebb, fiatalosabb életstílussal, jobban megfelelve a vezető mai definíciójának: ők olvassák leggyakrabban a Les Echos c. pénzügyi napilapot (a felmérés szerint 126:91 arányban az ipari főnökökkel szemben) és gazdasági illetve pénzügyi folyóiratokat (itt 224:190 az arány); kevésbé hajlamosak tőkéjüket ingatlanokba fektetni és sokkal gyakrabban úznek egyszerre sikkes és aktív vagy ún. kibernetikus sportokat, mint a vitorlázás vízisielés, tenisz; másodsorban lovaglás, golf, vagy olyan egyszerre sikkes és intellektuális közösségi játékokat, mint a bridzs vagy a sakk. Mindenesetre ők azonosulnak a legteljesebben a külföld és az új ötletek felé nyitott modern vezető típusával (gyakran vesznek részt szakmai továbbképzéseken szemináriumokon, állandó kapcsolatban vannak a közügyek vezetőivel és azokkal a mérnökökkel, akik a leggyakrabban utaznak külföldre).

Az újbурzoázia a kezdeményezője annak az etikai társalgásnak, melyet az az újfajta gazdaság követel meg, amiből hatalmukat és hasznukat merítik, és melynek működése ugyanúgy függ a szükségletek és fogyasztók termelésétől, mint magától az ártermelésétől. A termelés aszkétikus morálja és az önmegtartóztatásra, mértékletességre, takarékosásra, az előre kalkulálásra alapozott tőkefelhalmozás helyébe, most a gazdaság új logikája által megkövetelt hedonista fogyasztási morál lép, melynek alapja a hitel, a költekezés és az élvezet.

Ez a gazdaság olyan társadalmat akar, mely fogyasztási és termelési képességeik, rangjuk és életstílusuk alapján ítéli az embereket. Szószólóit az újbурzoázia anyagi javakat vagy szimbolikus szolgáltatásokat nyújtó üzletberekiben, illetve idegenforgalommal sajttóval, mozival, divattal, reklámmal, diszlettervezéssel, ingatlanl kapcsolatos vállalkozások főnökeiben találja meg: "alattomosan" felszólító tanácsaikkal és egy új életstílus példájával eme új ízlésgyártók olyan morált javasolnak, amely nem más, mint a költekezés, fogyasztás és élvezet művészete. Felhívásaikkal, melyek a tanácsadás vagy segítségnyújtás látszatát keltik, csupán fenntartják a fogyasztó félelmét (főleg a fogyasztás kiemelt célpontját jelentő nők esetében), hogy nem tud megfelelni számos feladatának, amelyet az ún. "szabad" életstílus megkövetel és a morális méltatlanság eddig szokatlan érzését, hogy nem rendelkezik ehhez a szükséges anyagi javakkal.

Az újbурzoázia találja ki, vagy importálja (az USA-ból) az uralom finom, lágy eszközökön és egyfajta "laza" életstíluson nyugvó új módját az iskolában, az egyházban és a vállalatnál, melyet a társadalmi távolság valamennyi – különösen öltözködésbeli –

---

kispolgárságot /la petite bourgeoisie en déclin/. Népi osztályok /les classes populaires/ két osztályfrakcióra tagolhatóak: a munkásságra és az alacsony bérű mezőgazdaságban dolgozó kisegyszisztenciákra.

kinyilvánításának eufémizációjával és az arisztokratikus szigorúság levetkőzésével biztosítanak.

Ugyanúgy megfigyelhető az ellentét a régi és új "játék", az integrista és a management legújabb módszereiről, a közügyekről és csoportdinamikáról jól informált modernista vezetők között, mint a pocakos és öntelt vagy a leburnult, vékony, a koktélokon és társadalmi partnereivel való viselkedésében és modorában "laza" főnök között.

Az új avantgarde etika életstílusa közvetlenül kifejezi annak a vagyonnak a struktúráját, amely hatalmának és létfeltételeinek fő eleme. A nagy, nemzetközi vállalkozások vezetői (legyen az köz-, vagy magánvállalkozás, bár ez kissé erőltetett megkülönböztetés ezen a szinten), vagy modern, gyakran multinacionális cégek vezetői nincsenek oly módon helyhez kötve, mint a helyi vállalkozások kis főnökei, akiknek presztízse elválaszthatatlan egy valódi interakciós világtól és egyfajta reprezentációs munkától.

Noha az újbурzoázia vezetői is egy "központra" vannak utalva, arra a központi igazgatóságra, melytől az utasításokat és az előléptetést várják, hatalmukat jórészt a megszerzett hazai vagy nemzetközi iskolai címekkel tartják fenn és sokkal inkább mentesek a privilégiumoktól és a helyi presztízstől, melyek egyre inkább leértékelődnek a gazdasági és szimbolikus piac összeolvadása során, mely elhelyezi őket a hazai vagy nemzetközi hierarchiában.

Meg vannak győződve, hogy hatalmukat iskolai címeiknek és technikai, emberi kompetenciájuknak ("dinamizmus, küzdőszellem") köszönhetik. Át vannak itatva gazdasági, politikai ismeretekkel, amit az Ügyvezetési és Igazgatási iskolákban sajátíthatnak el, és az evvel összekapcsolódó modernista felfogással a gazdasági és társadalmi viszonyokról, aminek kialakításához hozzájárulnak ők is összejöveteleik, megbízásaik, szemináriumai során. Ezek a "dinamikus vezetők" felhagytak a régi főnökök pezsgőjével (és feladták azok hagyományos felfogását a világról, Franciaországról); a humán tudományok művelését feleségükre bízzák a gazdasági ismeretek kedvéért, amit angolul olvasnak.

A régivágású burzoázia megtagadása, (melynek gyakran az örökösei és akiktől valójában csak az idő, vagy a korkülönbség választja el őket), így generációs jelenségnek tűnhet a szó hétköznapi értelmében. Valójában azért igyekeznek felülmúlni őket, hogy hatalmukat még jobban megőrizték." (Bourdieu, 1979. 353, 356, 360–361. p.) A domináns társadalmi csoportok kommunikációja, az általuk használt írott és beszélt nyelvi kódok a legitim beszédformák a társadalomban, különösen az egyetemi mezőben, a társadalmi fölény nyelvi formában történő megnyilvánulásának eszközei.⁸

---

⁸ A domináns társadalmi csoport "rendelkezik azzal a könnyedséggel, amit a magabiztosság ad... és a valódi kompetenciával ami rendszerint kapcsolódik hozzá... A magabiztosságukon kívül, ami elegendő ahhoz, hogy felruhazza beszédmódjukat azzal aanyag könnyedséggel, amit pontosan a megkülönböztettség jegyének ismernek el az ilyen dolgokban, ezek az emberek képesek arra, amit a nyelvi bravúrok vonalán a legmagasabb teljesítménynek ismernek el, vagyis a könnyedségre... Elsajátítván az uralmi használatot azzal, hogy korán megbarátkoztak vele – ez az egyetlen olyan nevelési mód, amely képes beléjük oltani a nyelvhasználatnak ezt a módját... megszilárdítván ezt a gyakorlatot az iskola által megszervezett képzéssel, ami azt célozza, hogy a nyelv gyakorlati elsajátítását átalakítsák kifejezett, tudatos nyelvi fölényé, és kiterjesszék annak kompetenciáját azáltal, hogy az iskolai normát képesek képesek folyamatosan és látszólag minden erőfeszítés nélkül a lehető leghelyesebb nyelvezettel beszélni...ami a legbiztosabb ismertető jele társadalmi helyzetüknek... Ily módon a különbségek, amelyek az osztályokat a nyelv síkján elválasztják egymástól, nem redukálhatók bizonyos számú társadalmi jegyre, hanem a differenciálás, helyesebben a

Ami a kispolgárság osztályfrakcióit illeti, objektív létfeltételeik bensővé tételét, inkorporációját tekintve rendelkeznek bizonyos közös tapasztalatokkal, ugyanakkor történetiségük, a társadalmi térben való múltbeni, jelenidejű és jövőbeni elrendezettségük, (röp)pályájuk (trajectoire) különbözőségei jókora eltéréseket is valószínűsítenek közöttük.

Ha az osztály-hierarchiában elfoglalt helyük statikáját nézzük, akkor legfontosabb sajátosságuk *Bourdieu* szerint az, hogy középen vannak, egyenlő távolságra a burzsoáziától és a népi osztályoktól, éppen ezért az osztály-antagonizmusok közötti viszonylagos "semlegességen" alapuló köztes pozíciót foglalnak el a "fenn" és a "lenn" között. A társadalmi dinamika, azaz a (röp)pálya szempontjából az osztályfrakciók mozgása, múltja, jelene, jövője ellentmondásos, hiszen az alapvető tét, ha eltérő súllyal is, a társadalmi térben való sikeres navigálás a deklasszáció, azaz a népi osztályokba való lecsúszás és a burzsoázia alsó osztályfrakciójába való bekerülés között.

A fentiekből következően a kispolgárság osztályhabitusának fundamentuma az általa akkumulált tőkékkel való körültekintő sáfárkodás, az akkumulált tőke gondos megőrzése az osztályhierarchiában elfoglalt köztes pozíció megőrzésének érdekében. Jóllehet, a kispolgárság által megszerezhető tőkék mennyisége, összetétele és nem utolsósorban szimbolikus presztízse elmarad a burzsoázia tőkejavaitól, de mégis ezek a tőkék határolják el a kispolgárokat a népi osztályoktól. Az imént megfogalmazott dilemmát tehát úgy is megfogalmazhatnánk a tőkék birtoklása szempontjából, hogy a tét: minden körülmények között megőrizni a népi osztályokhoz képest kívánatosabb tőkejavakat, s esetleg, a legerősebb kispolgári osztályfrakció (az új kispolgárság) számára megszerezni az uralmon lévő osztályok alsó frakciójára jellemző összetételű és mennyiségű tőkéket.

Mindezeket figyelembe véve a kispolgárság társadalmi gyakorlatainak "láthatatlan karmestere" az asktétizmus, az önmagunkhoz és másokhoz való morális szigorúság, az erényesség, az elvek és a szabályok tiszteletének partitúrájából "dirigálja" az osztályhabitus gyakorlati megformálását. Ez az osztályhabitus a biztos, tartós, igazolt magatartási minták inkorporálása iránt fogékony. A kultúrához, a tudáshoz való komoly és naív viszony, szolid reformizmus a politikában, malthusianizmus a biológiai reprodukciós stratégiákban, a fogyasztás visszafogása (ha kell) a státusz megőrzése érdekében megspékelve a státusz ingatagságából fakadó némi bizonytalanság érzésével: íme előttünk állanak a kispolgárság osztályhabitusának legfontosabb komponensei.

A következőkben a három osztályfrakció közül az egyetem szempontjából különösen fontos új kispolgárság és a végrehajtói pozícióban lévő kispolgárság ízlésének, habitusának eltéréseit mutatom be eltérő társadalmi (röp)pályájuk fényében (*Bourdieu*, 1979. 365–433. p.).

---

megkülönböztetés összefüggő jegyeinek rendszerét alkotják, amelyek társadalmilag különböző jellegzetes megszerzési módokat fakadnak." (*Bourdieu*, 1978. 23-24. p.)

Az új kispolgárság (la petite bourgeoisie nouvelle)

Ez az osztályfrakció magában foglalja a művészeti, vagy ilyen jellegű pályákat, (ide tartoznak a divatipar, a dekoráció művészei, "kézművesei"), a tömegkommunikáció és egyes szimbolikus szolgáltatások professzióit (újságíró, médiaszakember, szexológus, dietetikus, házasságközvetítő, pályaválasztási tanácsadó, idegenvezető stb.) a felső vezetőket közvetlen alárendeltségében dolgozó fehérgallérosokat, a fiatal iskolázott technikusokat. Érdekességként megemlíthetjük, hogy igen nagy arányban vannak jelen a nők ebben az osztályfrakcióban.

Ami a frakció (röp)pályáját jelenti a múlt, a származás szempontjából, a népi és a kispolgári csoportok tehetségesebb, ambiciózusabb gyermekei vannak itt, de megtalálhatóak a burzsoázia "deklaszálódott" sarjai is, sőt mi több, ez az elem adja az új kispolgárság önbizalomra orientált beállítódását, fesztelenségét, egyszóval az életérzés alapvető mintáit a burzsoá származású komponens szolgáltatja.

Az új kispolgárság osztályának "avantgard" frakcióját jelenti: az újburzsoázia szövetségese. Alapvető funkciója az újburzsoázia életvitelének, életstílusának, szimbolikus reprezentációi magasabbrendűségének, mintaként való elfogadásának a népszerűsítése, besulykolása az alsóbb osztályok tudatába a rendelkezésére álló "terápiás eszközök" segítségével. Ez a csoport izlésében a rafináltat, a disztíngváltat, az előkelőt keresi. A többi osztály felé kifejtett terápiás közvetítő tevékenysége az új életstílus definiálására és elterjesztésére irányul: meghonosítani a permisszív, megengedő társadalmi gyakorlatokat szemben a represszív és aszkétikus morállal: felszabadítani a testhez való viszonyt, megszüntetni a büntudatot a szexualitásban, "eretnek", "felforgató" kifejezésvilágot teremteni a művészetben, a lelki és testi gyógyítás új formáihoz fordulni (a gyógyítók maguk is részei a frakciónak, saját maguk számára teremtvén piacot), pszichologizálni, egyediesíteni a társadalmi konfliktusokat, megkérdőjelezni a biztos, bevált társadalmi intézmények létjogosultságát. Ezen frakció hangadói saját magukat "besorolhatatlan" társadalmi képződményként percipiálják, az új kispolgarok a "társadalmi repülés" (le vol social) megtestesítőinek tekintik magukat, illetéktelenek tehát a társadalmi konfliktusokban való állásfoglalásra. Tulajdonképpen lélekben azért – legalábbis a domináns csoportok – az újburzsoáziához közelállónak tekintik magukat, mely többek között megnyilvánul abban, hogy igyekeznek hasonló stílusban fogyasztani mint vonatkozási csoportjuk, még akkor is, ha ez a fogyasztás hamis fogyasztás (*faux consommation*), hiszen nem tudják azt a pénzt kifizetni a magas presztizsú, és éppen ezért méregdrága javakért, mint példaképeik, ezért kénytelenek beérni ezek utánzataival. (Amelyek persze még így is megfizethetetlenek a többiek számára.)

A végrehajtói pozícióban lévő kispolgárság (la petite bourgeoisie d'exécution)

Ez az osztályfrakció magában foglalja a középkádereket, technikusokat, kereskedelmi, irodai alkalmazottakat, a fegyveres testületek beosztotti pozícióban lévő tagjait: általában a középfokú iskolai bizonyítványok, címek birtokosait. Ha a társadalmi (röp)pályát nézzük, Bourdieu ezt a frakciót olykor előmeneteli kispolgárságnak (la petite bourgeoisie d'ascension) is nevezi, utalván arra, hogy ebben a csoportban rendkívül erős egy valamikor megszakadt társadalmi felemelkedés újbóli beindítása iránti aspiráció. A

cél: az iskolai címek, diplomák által igazolt magasabb munkahelyi hierarchiákba való eljutás. Népszerűek körükben a továbbképző, levelező úton való tanulás, vagy éppenséggel az autodidakta önképzési módszerek. A minta: a nagyobb értékű diplomával rendelkező felső káderek, akiknek a beosztottaiként dolgoznak. Ahogy Bourdieu egy helyütt fogalmaz: minden vágyuk az, hogy a végrehajtó munkát (*travail d'exécution*) felcseréljék a koncepciózus, irányító munkával (*travail de conception*). Ez a törekvés irányítja a frakció beállítódásait is: tőkéit (gazdasági, kulturális, kapcsolati) a megfelelő iskolai végzettség érdekében használja fel. Áldozatvállalás, lemondás a jövőért, a gyermek iskolai előmenetelébe vetett remények, szolid reformizmus, óvatos optimizmus jellemzi e csoport gondolkodását.⁹ A státuszjavitás reményének szertefoszlása esetén a gyanakvó pesszimizmus, az agresszív moralizálás és a ressentiment vesz erőt rajta, más lehetőség híján az erkölcsi magasabbrendűség illúzióját fogalmazza meg a nálánál sikeresebb társadalmi csoportokkal szemben.

Az előbbieken vázolt osztályhabitusok által mozgósított társadalmi gyakorlatok különös fontossággal vetik fel megformáltságuk jellegzetességeit az egyetemi mező, mint a társadalmi reprodukció kitüntetett fontosságú terepének elemzésében.

A különböző társadalmi csoportoknak a munkamegosztás rendszerében való szétosztásában alapvetően fontos szerepet játszó egyetemi mező játzmái már a "játékba" való bekapcsolódás folyamatában elkezdődnek, és a számonkérés, a vizsga erőterében bontakoznak csak ki igazán. Az egyetemi mező a bejutást és az abban való navigálást tekintve magas kodifikáltsággal rendelkezik.¹⁰

Az egyetemi mezőben a vizsga az egyik leghatékonyabb eszköze annak a stratégiának, amelynek a célja az uralkodó kultúra rögzítése, dominanciájának szimbolikus elismertetése. (Bourdieu, 1978. 7–71. p.) *Bourdieu* szerint minden alapunk

---

⁹ "Ez az osztály csak úgy tudja sikerre vinni a gazdasági és a kulturális tőke képzésére irányuló vállalkozását, ha korlátozza fogyasztását, és ha összes forrásait kis számú leszármazottaira összpontosítja, akiknek az a feladatuk, hogy meghosszabbítsák a csoport felfelé ívelő pályáját... Amikor utódainak számát korlátozza, a kispolgár csak a törekvéseinek tartozó kényszerek rendszerének engedelmessé válik: minthogy jövedelmét nem képes növelni, kénytelen kiadásait, vagyis a fogyasztók számát csökkenteni. Eközben azonban hallgatólagosan alkalmazkodott a termékenység legitim szintjére vonatkozó uralkodó, azaz a társadalmi reprodukció követelményeinek alárendelt felfogásnak: a születéskorlátozás a numerus clausus egyik, kétségkívül legkedvezetesebb formája. A kispolgár olyan proletár, aki kicsire húzza össze magát, hogy polgár lehessen. Lemond tehát a proletár szaporaságáról, és a szűkre szabott, "szelektív" reprodukciót "választja", amit gyakran egyetlen termékre korlátoz, hogy ezt ezután az importáló osztály szigorúan szelektív elvárásai szerint irányítsa, alakítsa... Gazdasági és iskolai stratégiáiban olyan askétikus hajlamokat fektetnek be, amelyek a bank és az iskola eszményi ügyfeleivé teszik őket. Kulturális jó szándék és takarékoság, komolyság és szorgalom – ezek azok a biztosítékok, amelyeket a kispolgár felajánl ezeknek az intézményeknek, miközben (az igazi gazdasági, kulturális és társadalmi tőke tulajdonosával ellentétben) teljesen kiszolgáltatja magát nekik, mert csak az ő segítségükkel várhat profitot alapjában "negatív" vagyónától. Az igény (prétention) egyfajta, előzetesen érzett feszültségnek (pré-tension) is tekinthető." (Bourdieu, 1978, 260-263. p.)

¹⁰ A kodifikáció a mező azon tulajdonsága, amely azt mutatja meg, hogy milyen mértékben szabályozottak explicit módon a mező tétjeiért folyó küzdelemben való bekapcsolódás, tehát a mezőbe való belépés feltételei. [A kodifikáció jelentőségének értelmezéséről lásd részletesebben (Bourdieu, 1986.)] Ebből a szempontból az egyetemi mező kodifikáltsága magas szintű, a bejutás feltételei jogszabályokban rögzített iskolai bizonyítványok, vagy felvételi vizsgák által behatároltak, szemben például a művészeti mezővel. A művészeti mező számára a gyenge kodifikáltság azt jelenti, hogy határai átjárhatóak, a benne található pozíciók definiálásában igen nagy a szabadság, ezért a bejutás, a felszentelés szabályai kötetlenebbül újrafogalmazhatóak, így e játékszabályok maguk is a játszma részét képezik. [A művészeti mező sajátosságainak elemzését lásd (Bourdieu, 1992.)]

megvan arra, hogy a vizsgák megszorodásában, társadalmi jelentőségük növekedésében a modern társadalmak egyik alapvető tendenciáját lássuk. A francia oktatási mezőt – így az egyetemi mezőt is – a vizsgák kultusza uralja, ez szabja meg a diákok és a tanárok munkáját, az oktatási intézmények működését. A francia oktatási rendszer legalább két funkciót tölt be: egyrészt kielégít egy nagyon "refináltan" funkcionáló társadalmi szelekciós igényt, másrészt pedig magas szinten kívánja tartani önmaga presztízsét is, a lehetőségekhez mérten maximalizálván az általa kitermelt, ellenőrzött és "felszentelt" habitusok és szakmai minősítések társadalmi értékét. Az egyetemi mezőnek tehát az össztársadalmi reprodukcióban játszott kitüntetett szerepén túl önmagára vonatkoztatott tétjei is vannak. Ez a két típusú tét akár össze is fonódhat: az iskola, a tanári kar rekrutációjának biztosítása céljából a pedagógusi hivatás felé vonzza a kispolgárok, illetve a burzsoázia értelmiségi frakciójának gyermekeit, melynek szelekciós funkciója eltéríti ezen csoportok gyermekeit attól, hogy a gazdasági és a politikai mező tétjei iránt vonzódnak, csökkentvén ezzel a gazdasági és politikai mező domináns társadalmi csoportjainak önreprodukcióját "fenyegető" konkurrenciát.

Ahhoz, hogy megértsük: az oktatási rendszer saját racionalitását hogyan tudja érvényesíteni a társadalmi szelekció igénye mellett, figyelembe kell vennünk a rendszer sajátos történetiségét is. Az iskola relatív autonómiája, azaz az a képessége, hogy a kívülről megfogalmazott elvárásokat saját racionalitásán "átfolyatva" értelmezze, történetiségének köszönheti: viszonylag független, örökül kapott normarendszerének. Az iskolának abban az esetben sikerül saját értékelő mechanizmusait tiszteletben tartani, amennyiben olyan társadalmi osztályokkal van dolga, amelyek vele szemben semmiféle más konkurens hierarchizáló elvet nem tudnak szembeállítani.¹¹ E cél eléréséhez a versengés hagyományának a megőrzése tűnik a legjobb eszköznek, melyet a francia oktatási mező a XVIII. századi jezsuita kollégiumokból kapott örökül, ezért a versenyvizsga, technikai funkcióján túl társadalmi funkciókat is betölt.¹² A három legfontosabb versenyvizsga Franciaországban: az ún. általános versenyvizsga, az École Normale Supérieure felvételi vizsgája és az aggregáció, azaz a gimnáziumi tanárok versenyvizsgája. A vizsgák letételének szakmai jövődolgozása kézenfekvő, főleg, ha figyelembe vesszük: a Sorbonne bölcsészkarán a kinevezett oktatók 15 %-a (a tanársegédek is beleszámítva az előadók 48 %-a) nem rendelkezik doktori címmel – noha ez elvileg követelmény –, ugyanakkor mindenkinek van aggregációja, sőt az oktatói kar 23 %-a az École Normale Supérieure-ön végzett. Ebben a rendszerben minden fontos vizsga versenyvizsgaként konstituálódik. Ennek oka egyrészt az, hogy ez a megoldás találkozott a kispolgárság és a burzsoázia értelmiségi osztályfrakciójának az esélyek formális egyenlőségének jakobinus eredetű ideológiáját valló életfelfogásával, másrészt a francia központosított állami bürokráciának a társadalmi hierarchiák fontosságát a társadalomba "sulykolni" kívánó öfenntartási szükségleteivel. A versenyvizsga ugyanis tudás-hierarchiát generál. A hierarchiának ezen látszólagosan

---

¹¹ "A kispolgárt minden arra készíteti, hogy belépjen az igények és megkülönböztetések körül folyó harcba, amelyből szükségképpen vesztesként kerül ki, mégpedig fellebbezési lehetőség nélkül, hiszen csatlakozásával már elismerte a játék törvényességét és a tét értékét." (Bourdieu, 1978. 265-267. p.)

¹² "Ez a verseny csak sajátos esete minden konkurrenca-viszonynak, amelyben a kiváltságos osztály minden erejével arra törekszik, hogy letörje a sorban utána következő osztály igényeit, többek között úgy, hogy törekvéseiket és vágyaikat túlzott önteltségre épülő szubjektív képzelgésnek kezeli, s megpróbálja ezeket nagyravágyó, elbizakodott, szemtelen, nevetséges, vagy legalábbis idő előtti kísérletnek feltüntetni." (Bourdieu, ibid. 267. p.)

csupán iskolai kultusza valójában igen hatékonyan járul hozzá a társadalmi hierarchiák védelméhez, legitimálásához, reprodukciójához, hiszen innen veszi példáját. Az oktatási mező a társadalmi szelekciót pusztán technikai szelekciónak tünteti fel, a társadalmi hierarchiák reprodukcióját iskolai hierarchiákká, tudáshierarchiákká való transzformálás révén legitimálja. *Bourdieu* szerint ez a rendszer feltűnő hasonlatosságot mutat a klasszikus kínaiakkal. A konfucianus nevelés a "művelt" ember ideáljából indult ki: a kínai bürokrata szakmai rátermettségét irodalmi stílusának szigorú, kötött szabályok alapján megformált csiszoltságával bizonyította. A vizsgák alapozták meg a társadalmi presztízszt: ha egy idegennek nem ismerték a rangját, először azt kérdezték meg tőle, hány vizsgát tett le. A francia és a klasszikus kínai rendszer közössége *Bourdieu* szerint abban rejlik, hogy egy társadalmi szelekciós igényt mind a kettő arra használ, hogy az általa kitermelt és legalizált értékeket ismeresse el a társadalomban.

Az iskolarendszer relatív autonómiája azonban sohasem implikál semlegességet a reprodukció küzdelmeiben, ugyanis az oktatási mező "függetlensége" végső soron az osztályviszonyok szerkezetétől való függés produktuma. A mező kívülről generált funkciója (a fennálló uralmi viszonyok legitimálása) jól tettenérhető az iskolai szelekció üzemmódjában. Ebből egyenesen következik, hogy nem egy magánvaló és magáért való iskolai kultusz testesül meg a szelekció által előállított hierarchiában. A diákok egy része ugyanis önmagát rekeszti ki az iskolából, illetve az iskolai pályafutás különböző szakaszaiból. A diák számára az iskolai karrier egy-egy szcenáriója csak annyiban valószínű, amennyiben osztálya objektív és kollektív jövőjét alkotja. (Megjegyzendő, hogy *Bourdieu* ezen álláspontja erősen determinisztikus társadalom-felfogást sejtet). Például a népi osztályokból származó diákoknak nagyobb az esélyük arra, hogy úgy rekeszék ki önmagukat az iskolai karrierből, hogy be sem iratkoznak, tehát el sem jutnak a beiratkozás utáni kimaradás állapotáig, főleg nem a sikertelen vizsga révén történő kirekesztődésig. Azokat a "szívósakat", akik mégsem maradnak ki, az oktatási mező belső szelekciója olyan kényszerpályára tereli, amelyek objektíve kevesebb esélyt jelentenek a továbbjutásra: késleltetett kirekesztés, egyfajta elnyújtott társadalmi "kivégzés" áldozatai lesznek. Az iskolai mező elbukottjai semmiképpen sem véletlenszerűen oszlanak el a különböző társadalmi osztályok között. Ebben a hátrányban az osztály pályájának objektív valószínűsége fejeződik ki. Ahogy *Bourdieu* fogalmaz egy helyütt: "Az a szubjektív remény, illetve reménytelenség, melynek hatására az egyén önmagát kirekeszti, közvetlenül azon feltételektől függ, amelyek saját kategóriájának az iskolai sikerre való objektív esélyét meghatározzák." A szubjektív remény az objektív feltételek inkorporálásának terméke. A mező, mint az objektív viszonyok hálózata és a habitus, mint mint az objektív struktúrák és gyakorlatok közötti közvetítés eszköze közötti viszony fogalmazódik itt meg: a mező strukturálja a habitust, amelyben a mező belső szükségsszerűségei öltetnek testet, másfelől a habitus segít a mezőt olyan jelentéstermi világgá felépíteni, amely értelemadást jelent a cselekvő számára, amelynek téjei vannak, amely tettekre a habitus segít ráhangolódni, amelybe érdemes invesztálni. A habitus ezen kognitív sajátosságát tehát megelőzi az az ún. kondicionáló hatás, melyet a mező gyakorol a habitusra. *Bourdieu* a "szubjektív remény – objektív valószínűség" kölcsönös relációival értelmezi a népi osztályok lemorzsolódását. Így hát a választás – adott esetben a nem továbbtanulás választása – formálisan szuverén döntés eredménye, de a döntést, mint e konkrét gyakorlati megnyilvánulást generáló habitus ("a választás nem választott elve") már nem.

Ami a késleltetett kirekesztési mechanizmust illeti ez látszólag "kifogástalan" kirekesztés, megfelelően a versenyvizsga játékszabályainak. Valójában emögött az iskolai mező ideológikus funkciója húzódik meg: a vizsga ideális eszköz arra, hogy elfogadtassa az érdekeltekkel az iskolai, a versenyen alapuló, éppen ezért "objektív" ítélet által szentesített társadalmi hierarchizáltság legitimitását. A vizsga nem más, mint a vizsga nélküli kirekesztés elleplezése, hiszen a benmaradottak mindegyike esetében társadalmi osztálya pályájához kötődő objektív viszonya uralja, formálja azt a viszonyt, melyet az oktatási mezővel fenntart. A diákok iskolai karrierjének esélyei annál rosszabbak, minél messzebb állnak az iskola által képviselt értékek (valójában a felső középosztályok és az elit értékei) a diák saját osztályának értékeitől. Az iskola az osztályhovatartozásba "belekódolt" előnyöket és hátrányokat természetesen rejtetten, és a saját racionalitására "áthangszerelt" módon érvényesíti, a rá jellemző specifikus oktatási intézmény specifikusan megformált racionalitásával: a vizsgával. Az oktatási mező, mint specifikus téték és érdekek szintere látszólag paradox módon annál színvonalasabban képes megfelelni a társadalmi szelekció kívülről "reá rótt" funkciójának, minél inkább hagyják saját racionalitása alapján működni. Kérdés, hogy ezt az autonómiát a munkaerőpiac szigorú követelményei korlátozzák-e? Bourdieu szerint addig, amíg a vizsga által garantált tudás és a vizsga hitelesítő hatása által biztosított társadalmi rang közötti távolság nem csökken, addig az iskola autonómiájának korlátozása csak látszat. Ezt a szakadékat csak a technokrata ideológia szükségleteinek megfelelő oktatási rendszer képes áthidalni, kontrollt gyakorolván a technikai tudás felett, olyan társadalmi erényeket kialakítva, melyek megfelelnek a fenntartani kívánt osztályerőviszonyoknak. Erre szolgál az "általános műveltség" technikai követelményként megformált ideológiája. Ez a követelmény olyan osztályhabitust igazol és erősít, amely az iskolán kívül jön (és jöhet csak) létre, az iskolai sikerekhez szükséges specifikus osztályhabitusok előzetes inkorporációja révén. Társadalmi előnyök így transzformálódnak iskolai előnyökké, melyeket azután ismét társadalmi előnyökké lehet átváltani. Ezt a folyamatot értelmezi Bourdieu a rekonverziós stratégiák, mint reprodukciós modellek elemzésével (Bourdieu, 1978. 350–378. p.). E modell logikája szerint az iskolai robbanás annak következménye, hogy teljesen átalakultak az iskolai intézmény funkciói. Az átalakulás lényege, vagy legalábbis kiváltó oka a gazdasági tőke tekintetében leggazdagabb felső- és középosztályhoz tartozó frakciók reprodukciós stratégiai rendszerének átalakulása. Ezek a frakciók a gazdasági tőke közvetlen, az öröklésen alapuló átadása helyett egyre inkább az oktatási rendszert használják privilegizált társadalmi helyzetük megőrzése érdekében.¹³

Bourdieu az egyetem válságát a társadalmi egyenlőtlenségek átörökítésében betöltött szerepéből eredezteti, az oktatási mező szerinte hozzájárul a társadalmi kasztosodás fennmaradásához, ilyen módon szorosan köthető a hatalmi mező erőviszonyainak megőrzéséhez.¹⁴ A hatalmi mező kulcsfontosságú, gazdasági, politikai,

---

¹³ "Az iskola átveszi a családtól a reprodukció szempontjából történő kiválasztást, vagyis az egykorú és egyazon társadalmi osztályhoz tartozó fiatalok közül az iskola dönti el, kik lesznek azok, akik ezt az osztályt minden tulajdonságával egyetemben reprodukálják, és kiket ítél arra, hogy az osztályból kirekesztődjenek. Az új reprodukciós mód korlátozza a család hatalmát, de csak azért, hogy ezt más formában, az osztály szintjén adja vissza." (Bourdieu, *ibid.* 363. p.)

¹⁴ Ezért helyezi Bourdieu az egyetemi mezőben tipikusan előforduló pozíciókat, foglalkozásokat (főleg a professzori kategóriát) a francia osztálylétra felső grádicsaira. [Lásd: Bourdieu, 1979.]

közigazgatási funkcióit betöltő társadalmi csoportot nem véletlenül kereszteli el egy újabb munkájában "állami nemeseknek" (Bourdieu, 1989.).¹⁵ *Bourdieu* 84 elit iskolát vizsgálva mutatja be azt, hogyan alakítják ki a Nagy Iskolák diákjaikban (a jövőendő elitben) azt a rendies jellegű csoportidentitást, amely hatékonyan szolgálja e csoport zártágát, megközelíthetlenségét a társadalom szempontjából.

Raymond Boudon az egyetem válságáról

Bourdieu alapvetően makroszociológiai, konfliktuselvű megközelítése mellett azonban létezik a francia szociológiaelméletben olyan más paradigma is, amely figyelemre méltó megfontolásokat tartalmaz az oktatás társadalmi diszfunkcióinak vizsgálata szempontjából. *Boudon* megközelítése *Bourdieu* olykor szociologizmusba hajló társadalomértelmezésével ellentétben alapvetően mikroszociológiai jellegű, azaz a társadalom vizsgálata során nem a struktúrából, a rendszerből indul ki, hanem az egyéni, individuális cselekvésekből. *Boudon* módszertani individualizmusára erősen hatott Max Weber, Vilfredo Pareto, Hayek társadalomszemlélete, akárcsak a klasszikus angol politikai közgazdaságtan, és a játékelmélet megfontolásai. A szerző episztemológiai alapállása egy olyan individualista társadalomelméleti paradigma képviselője, amely minden társadalmi jelenséget, így az állam, a politika és a jog világát is az ezeket felépítő egyéni cselekvések agregációira vezeti vissza. Ez azt jelenti, hogy a társadalom egyénekből és ezek egymáshoz fűződő kapcsolataiból áll. A társadalom alapegységei az individuumok, valamint az olyan társadalmi intézmények, amelyek visszavezethetők az őket felépítő egyének, azaz társadalmi atomok viselkedései által meghatározott kapcsolatrendszerekre.¹⁶ A társadalmi, politikai és jogi változások lényegében tehát nem mások, mint az egyének, vagy a korporatív cselekvők cselekvéseinek szándékolt, vagy nem szándékolt következményei. Ezen következmények vizsgálata kapcsán építi fel szociológiájában a "perverz hatás" (effet pervers) fogalmát, amely olyan következményt jelent, melynek bekövetkeztét a cselekvők nem látták előre, és/vagy nem szándékolták, hogy bekövetkezzon.¹⁷ *Boudon* az oktatás, így az egyetem működésének társadalmi következményeiben is számtalan ilyen hatást vél felfedezni. "Effet pervers et ordre social" c. munkájában ebből a szempontból elemzi az egyetem válságát (Boudon, 1977. 59–95. p.).

Boudon rámutat arra, hogy az egyetemek még a 60-as évek második felében is a felső középosztályok elvárásait kiszolgáló intézmények maradtak, de ekkorra már a hallgatók zöme az alsó középosztályokból származott. Ezek a diákok egy olyan intézményben találták magukat, amely messze nem felelt meg elvárásaiknak. A felsőfokú tanulás feltételrendszerének drasztikus megromlása tulajdonképpen az egyetemi oktatás iránt megnyilvánuló felfokozott középosztályi igények következtében

---

¹⁵ A könyv talán nem teljesen véletlenül a Francia Forradalom bicentenáriuma évében jelent meg.

¹⁶ "Az elemzés logikái atomjait azok az aktív individuumok hozzák létre, akik különféle céljaikat igyekeznek valóra váltani az interakciók azon rendszerében, ahová tartoznak" (Boudon, 1979. 43. p.)

¹⁷ Boudon egy önálló munkát szentel a "perverz hatások" értelmezésének. [Lásd: Boudon, 1977.]

előállt perverz hatás.¹⁸ A középosztályok nyomására a Nagy Iskolákat leszámítva eltörölték a felvételit, ami azt jelentette, hogy az egyetemek nem szabályozhatták a leendő diákok beáramlását, a belépő diákok létszámát és minőségét. *Bourdieu* terminológiájával úgy is fogalmazhatnánk, hogy csökkent valamelyest az egyetemi mező kodifikáltsága, amely szükségképpen módosította a mezőn belüli játék szabályait is. Az egyetemekre való bejutás azonnali következményeként az iskolai végzettség iránti aspirációk a középiskolákról a felsőoktatásra terjedtek át, a diploma iránti igény növekedése túl gyors volt ahhoz, hogy a munkaerőpiac alkalmazkodni tudjon ehhez a változáshoz. Ráadásul az állam képtelen volt az egy diákra jutó finanszírozás korábbi színvonalát tartani. *Boudon* szerint volt némi naivitás abban a várakozásban, hogy a felsőoktatás expanziója rövid távon a gazdasági növekedés felgyorsulásához vezet, ugyanis a felsőoktatás felfutása inkább az egyetem pozícióit erősítették, mintsem a gazdaságét (újabb perverz hatás). A végzős diákok zöme a diploma megszerzése után az oktatásban, esetleg a kutatásban helyezkedett el, döntően a jogi és közgazdasági végzettséggel rendelkezők kerültek a gazdaságba. Az egyetemi hallgatói létszám robbanásszerű növekedése azon tudománysszakok elburjánzásának kedveztek, amelyek az oktatási rendszer számára termeltek diplomákat. *Boudon* rámutat arra, hogy a bölcsész és a természettudományi karok hosszú éveken keresztül főként tanárokat képeztek, s mivel az oktatás iránti növekvő igény konjunktúráját jelentett a tanárok számára, sokáig nem voltak elhelyezkedési problémáik. Az oktatási rendszer befolyása nőtt, sok éven keresztül képes volt megőrizni önfenntartó képességét, azonban ezt más funkcióinak a rovására tette. Egy idő után ez a fellendülés ellentétbe került a gazdaság rövid távú érdekeivel, az oktatási expanzió sokat veszített lendületéből. Ennek fényében teljesen érthető az, hogy leggyakrabban a bölcsészeti és természettudományi karok diákjai és tanárai szerveznek tiltakozó demonstrációkat az állam és a gazdaság ellen, megkérdőjelezvén azt, hogy a tanítás, a kutatás és a társadalomkritikai attitűdre való szocializálás mellett mással is foglalkozzanak. A diákok szempontjából egyre fontosabbá vált a jövő megtervezésének racionális (vagy annak vélt) szerepe. *Boudon* jól exponálja ezt a problémát a "La logique du social" című munkájában, ahol a racionális döntés (rational choice) paradigmáit is felhasználva fogalmaz meg öt olyan egymással, is összefüggő hipotézist, melyek segítségével értelmezni véli az oktatásban meglévő esélyegyenlőtlenségek motivációit a cselekvő szemszögéből (*Boudon*, 1979. 239–251. p.).

A társadalom különböző csoportjainak eltérőek az iskolázottsági stratégiákat befolyásoló értékei, így a siker értelmezésének szempontjai is. Ebből következően – az egyéb tényezők változatlanóságát feltételezve – egy alsóbb osztály cselekvője átlagosan csekélyebb jelentőséget tulajdonít a továbbtanulásnak, mint sikerhez vezető eszköznek. (az osztály-szubkultúrák hipotézise).

Egy alsóbb osztályhoz tartozó egyén – az egyéb tényezők változatlanóságát feltételezve – bizonyos kognitív hátrányban van más osztályok tagjaival szemben. (a kognitív hátrányok hipotézise).

Egy alsóbb osztályhoz tartozó egyén – az egyéb tényezők változatlanóságát feltételezve – átlagosan hajlamos a tanulást, mint beruházás jövőbeni előnyeit alábecsülni (a költség–haszon kalkuláció hipotézise).

---

¹⁸ Megjegyzendő, hogy *Bourdieu* szerint az elit rekonverziós stratégiái indítják el és tartják fenn ezt a romlást, hiszen ez a stratégia rákényszeríti az alsóbb osztályokat is arra, hogy fokozottabban vegyék igénybe státuszuk újratermelése céljából az iskolát. (*Bourdieu*, 1978. 351. p.)

Egy alsóbb osztályhoz tartozó egyén – az egyéb tényezők változatlanóságát feltételezve – átlagosan hajlamos a tanulás, mint beruházás jelenben felmerülő hátrányait túlbecsülni. (a költség - haszon kalkuláció hipotézise).

Egy alsóbb osztályhoz tartozó egyén – az egyéb tényezők változatlanóságát feltételezve – más osztályok tagjaihoz képest hajlamos a tanulás, mint beruházás kockázatait túlbecsülni (a költség–haszon kalkuláció hipotézise).

Ezekre a hipotézisekre építi fel *Boudon* az oktatási esélyegyenlőtlenségekre sajátosan ható továbbtanulási döntés mikroszociológiai elméletét. A továbbtanulási döntés gyengén függ a társadalmi helyzetétől, ha az iskolai eredmények jók, és erősen, ha rosszak. Egy diák iskolai karrierje döntések sorozata, melynek gyakoriságát, természetét az oktatási intézmények kodifikáltsága határozza meg (a felvételi nélküli bejutás lehetősége robbanásszerűen növelte az egyetem iránti érdeklődést, az így keletkezett konjunktúra a tanári állások iránt robbanásszerűen növelte a tanárszakos hallgatók létszámát). A költség–haszon kalkuláción alapuló döntési kényszerek az oktatási rendszer valamennyi elágazásánál felmerülnek, s így a társadalmi osztályok közötti iskolázottsági különbségekhez vezetnek.

Utószó helyett

A szociológiában az elméleti megfontolások, a paradigmák szerepét sokszor még a kutatók is hajlamosak alábecsülni. Dolgozatunkban a "spontán szociológiát" is kiemelten érdeklő jelenség, az egyetem válsága, s ezzel összefüggésben az esélyegyenlőtlenségek problémájának az ürügyén próbáltuk érzékeltetni az eltérő elméleti alapállásokból fakadó eltérő megközelítéseket, amelyekhez *Bourdieu* és *Boudon* esetében még egy teljesen egyedi, sajátos szakmai diskurzus is társul.

IRODALOM

- Ansart, Pierre*: Les sociologies contemporaines (Éditions du Seuil, Paris, 1990.)
Boudon, Raymond: Effet pervers et ordre social (PUF, Paris, 1977.)
Boudon, Raymond: La logique du social (Hachette, 1979.)
Bourdieu, Pierre – J. C. *Passeron*: Les héritiers, les étudiants et la culture (Éditions de Minuit, Paris, 1964.)
Bourdieu, Pierre – J. C. *Passeron*: La Reproduction. (Éditions de Minuit, Paris, 1970.)
Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése (Gondolat, 1978.)
Bourdieu, Pierre: A beszédtevékenység gazdaságtana (TK Műhely, IX. évfolyam 26. szám)
Bourdieu, Pierre: La Distinction. Critique sociale du jugement. (Éditions de Minuit, Paris, 1979.)
Bourdieu, Pierre: Questions de sociologie (Éditions de Minuit, Paris, 1980.)
Bourdieu, Pierre – J. C. *Chamboredon* – J. C. *Passeron*: A szociológus mestersége (Filozófiai Figyelő, 1983/1–2)
Bourdieu, Pierre: La Noblesse d'état. Grandes écoles et esprit de corps. (Éditions de Minuit, Paris, 1989.)
Éliard, Michel: L'école en miettes? (PIE, 1984.)

PÉTER ZOLTÁN KATONA

SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE UNIVERSITY CRISIS IN MODERN FRENCH SOCIOLOGICAL THOUGHT

(Summary)

The article studies the work of two french theoretical sociologists, Pierre Bourdieu and Raymond Boudon on the crisis of French academic system, based on the results of numerous theoretical studies and clinical observations of the relations between students and teachers. Bourdieu's analysis reveals the latent ideological functioning of the educational apparatus which, despite its overtly democratic recruitment and the formalization of its rules, carries out in fact a social selection based on the cultural criteria of the social élite. This function of the educational system is to mask the ideological mechanisms that reproduce conditions which maintain the social order. The social background of students dispenses a cultural capital, which has an influence on academic succes, to degree that the ethos of the educational system itself is closer to élite culture than to popular culture.

In Boudon's wiew the crisis was largely due to the fact that the university had practically no means of regulating the influx of students whom it was supposed to educate. The quantity and quality of students seeking access to university studies were no longer controlled by the university itself. An immediate consequence of free access to the university is that the increase in the demand for diplomas has spread to higher education. The axiom, according to which a rise in the amount of schooling necessarily brings whit it a collective economic and social benefits, is being questioned by Boudon: the products of the university system appear to be used to reproduce the educational and university systems rather than to serve the economic system at large.